

IGEI KÓDVÁLTÁSTÍPUSOK AZ ERZA-OROSZ KÉTNYELVŰEK BESZÉDÉBEN: A KEVERT KÓD KIALAKULÁSÁNAK JEGYEI AZ IGEI KATEGÓRIÁBAN

Janurik Boglárka

Bevezetés

Dolgozatomban az erza¹-orosz kódváltásos diskurzusból található igei kódváltások típusait elemzem. Vizsgálatom célja annak megállapítása, hogy az erza-mordvin igei kategóriában milyen változások jelentkeznek, a rendszernek mely elemei azok, amelyek átalakulnak a gyakori kódváltások hatására, illetve milyen új vonásokat mutat a kevert kód az egynyelvű erza-mordvin kódhoz viszonyítva. Mivel az adatgyűjtés nem reprezentatív mintán alapult, nem végeztem kvantitatív kutatást, a főbb tendenciák leírásával ugyanakkor egy későbbi kvantitatív kérdőíves kutatás lehetőségét igyekszem megteremteni.

A rövid bevezető után dolgozatomban első részében a felhasznált elméleti háttérrel vázoló fel. Adataim elemzéséhez Myers-Scotton (2002) mátrixnyelvi keretét és a Muysken-féle (2000) osztályozási rendszert alkalmazom. Az igei kódváltástípusok ismertetéséhez Wichmann–Wohlgemuth (2005) igekölcsönzési tipológiáját használom fel. Végezetül az erza-orosz kevert kód kialakulásának lépéseit Auer (1999) kontinuummodelljén keresztül mutatom be. Az ebben a részben található példák egy általam összeállított erza-orosz kétnyelvű korpuszból származnak, azokat a jelenségeket szemléltetik, amelyek az igei kategóriában végbemenő változások mellett utalhatnak az összetett mátrixnyelv létrejöttére.

A módszertani részben az adatgyűjtés elveit, valamint a korpusz összeállításának módját mutatom be. Korpuszomban strukturált és strukturálatlan életútinterjúk szerepelnek, amelyeket négy kutatóút² során 30 erza-orosz kétnyelvű adatközlőtől rögzítettem. Mivel a kutatás elsődleges célkitűzése az erza-orosz kódváltásos beszédmód főbb tendenciáinak felmérése volt, az

¹ Az erza megnevezés alatt az erza-mordvin nyelvet értem, tehát a mordvin változatokat (erza és moksa) nyelveknek és nem nyelvjáráásoknak tekintem. A dolgozatban az erza és az erza-mordvin terminusokat felváltva, azonos értelemben használom.

² A kutatóutak időpontja: 2005, 2008. március–július, 2010. július–augusztus és 2011. augusztus.

adatgyűjtés során is nagy mennyiségű és a beszélők minél szélesebb körét magában foglaló beszélt nyelvi anyag rögzítésére törekedtem.

A dolgozat harmadik része tartalmazza az adatok elemzését. Az igei kategóriában orosz hatásra jelentkező változásokat a főbb tendenciák szerint csoportosítottam: elsőként a (részleges) morfológiai adaptációt mutató igéket tárgyalom, amelyek esetében az orosz igetőhöz erza toldalék kapcsolódik. Az ilyen formában megjelenő igék jól elkülöníthető szemantikai osztályokba sorolhatók. Az orosz igék morfológiai adaptáció nélküli átvételének két alosztálya a segédigék, valamint a főigék orosz grammatikai elemekkel (igei személyrag, múltidő-jel) ellátott formáinak megjelenése az erza diskurzusban. Részletesen ismertetem azokat a szerkezeteket, amelyekben az erza mondatban szereplő orosz (segéd)ige nembeli egyeztetést mutat az erza nyelvével alannyal.

Végül az összegzésben felvázolok egy jövőbeli kutatási projektet, amelynek célja a kódváltásos beszédmódban jelentkező variabilitás feltárása lenne.

1. Elméleti háttér

Dolgozatom első részében a kódváltás elméleti háttérét tekintem át, a kódváltást Gumperz (1982: 59) nyomán a következőképpen határozom meg: „egy diskurzusban két különböző nyelvtani rendszerhez vagy alrendszerhez tartozó beszédszakaszok egymás mellé helyezése”³.

A kódváltástípusok csoportosításának két lehetséges rendszerét ismertetem, felhívva a figyelmet az általam vizsgált kétnyelvű korpuszban található olyan jelenségekre, amelyek az úgynevezett klasszikus kódváltás elméletének (amelyekben a morfoszintaktikai szerkezetet meghatározó mátrixnyelv egyértelműen megadható) ellentmondanak, és felvetik annak lehetőségét, hogy az erza-orosz kódváltásos diskurzus egy kétnyelvű nyelvtani rendszer szabályai-val lenne leírható, amely ötvözi a két nyelv egynyelvű változatának rendszerét.

1.1. Myers-Scotton modellje

Myers-Scotton (1993; 2002) mátrixnyelvi modellje (Matrix Language Frame Model) a kódváltáskutatásokban az egyik legszélesebb körben alkalmazott keret, amely a kódváltásos megnyilatkozásokban egy mátrixnyelvet (vagy bázisnyelvet: *matrix language* vagy *base language*) és egy beágyazott nyelvet (vagy vendégnyelvet: *embedded language* vagy *guest language*) különít

³ Saját fordítás; az angol eredeti: „the juxtaposition within the same speech exchange of passages of speech belonging to two different grammatical systems or subsystems”.

el. A mátrixnyelv határozza meg a CP (*complementizer phrase*; azaz a mondatbevezető) morfoszintaktikai szerkezetét. Az úgynevezett rendszer morfémáknak (*system morpheme*), amelyek nem kaphatnak és nem is adhatnak tematikus szerepet, a mátrixnyelvből kell származniuk. A szórendet, illetve a morfémasorrendet is a mátrixnyelv határozza meg, ettől való eltérés csak az úgynevezett vendégnyelvi szigeteken lehetséges, ám ezek is a mátrixnyelv szabályai szerint épülnek be a diskurzusba.

A mátrixnyelvi modell három típusú konstituens között tesz különbséget: mátrixnyelvi szigetek, vendégnyelvi szigetek és kevert konstituensek között. A vendégnyelvi szigetek szerkezetét a vendégnyelv határozza meg, ezekben a frázisokban a beágyazott nyelv rendszer morfémái megjelenhetnek, a kevert szerkezetekben (*mixed constituents*) azonban csak a tartalom morfémák származhatnak részben a mátrixnyelvből, részben a beágyazott nyelvből, a rendszer morfémák mindenképpen mátrixnyelvi, és a morfémasorrendet a mátrixnyelv határozza meg⁴ (a példákban félkövérrel jelölöm a vendégnyelvi, jelen esetben az orosz nyelvi elemeket):

- (1) *mejle čerez nedelj-u t'et'a-s sa-s miń-eńek gost'-ks*
 után át hét-ACC apa-DET jön-PAST.SG3 mi-ALL.PX.PL1 vendég-TRANSL
 'Egy héttel később az apja meglátogatott minket.'

A következő táblázatban az (1) példa elemeit felhasználva mutatom be az egyes konstituenstípusokat (a nagybetűkkel a rendszer morfémákat emelem ki, míg a tartalom morfémák kisbetűsök, illetve a félkövér font az orosz elemeket jelöli, a normál font pedig az erza összetevőket):

I. táblázat: A konstituensek típusai

Konstituenstípusok	Példa
mátrixnyelvi sziget	<i>t'et'a-Š sa-Š</i>
vendégnyelvi sziget	<i>čerez nedelj-U</i>
kevert konstituens	<i>gost'-KS</i>

Az (1) példában a *t'et'a-s sa-s* 'apa megérkezett' mátrixnyelvi szigetnek tekinthető, mivel mind a rendszer morfémák (*system morphemes*), vagyis a -s determináló elem és a -s múltidőjel, mind a tartalom morfémák (*content morphemes*), vagyis a *t'et'a* 'apa' jelentésű szó és a *sa-* 'érkezni, jönni' igező a mátrixnyelvből származnak. Ennek ellentettje a vendégnyelvi sziget, amely-

⁴ Myers-Scotton modelljének van egy újabb változata, a 4-M-modell (Myers-Scotton 2002), amely a rendszer morfémák négy fajtáját határozza meg, és árnyalja a konstituenstípusok fent vázolt képét, mivel a jelen dolgozatban azonban ez a különbségtétel nem releváns, ennek a részletes bemutatásától itt eltekintünk.

ben a beágyazott nyelv nyelvtani szabályai érvényesülnek, azonban ezek a szigetek általában rövidek, legfeljebb egy-egy frázisra terjednek ki. A *čerez nedelju* 'egy hét múlva' előljárós frázis vendégnyelvi szigetnek tekinthető, mivel az előljárós szerkezet az orosz nyelv szabályai szerint épül fel, a *čerez* 'át, keresztül' jelentésű prepozíció bővítménye szabályosan akkuzatívuszragos. Az erza nyelvi megfelelője nem prepozíciós, hanem névutós frázis lenne, amelyben a 'hét' jelentésű szó nem akkuzatívusz-, hanem genitívuszragot kapna. A *gost'ks* 'vendégként' kevert szerkezet, amelyben a vendégnyelvi tövön erza transzlátívuszrag jelenik meg, vagyis egy orosz tartalommorfémához *gost* 'vendég' erza rendszermorféma (jelen esetben transzlátívuszrag) kapcsolódik.

Ez a felosztás elsősorban az úgynevezett klasszikus kódváltást írja le, amelyben a mátrixnyelv minden esetben egyértelműen meghatározható. A klasszikus modellben a vendégnyelvi szigetek túlnyomórészt szabad határozók a mondatban, gyakran állandósult szókapcsolatoknak tekinthetők (Myers-Scotton 2005: 262).

A vendégnyelvi szigetek, különösen a hosszabb típusúak elszaporodása (a kevert szerkezetek számának megnövekedésével párhuzamosan) elvezethet egy olyan állapothoz, amelyben már nem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani, melyik nyelv határozza meg a CP morfoszintaktikai szerkezetét (Kovács 2001: 211), ebben az esetben összetett mátrixnyelvről beszélhetünk (*composite matrix language*). Ennek a folyamatnak két kimenetele lehet, amelyek között a választás nyelven kívüli tényezőktől függ. Ha a kontaktushelyzet eredményeképpen az egyik közösségben (többnyire a kisebbségi nyelvet beszélők körében) nyelvváltás megy végbe, a mátrixnyelvek felcserélődnek (Matrix Language Turnover Hypothesis, Myers-Scotton–Jake 2001), vagyis a korábbi beágyazott nyelv lesz a diskurzus mátrixnyelve. Kedvező társadalmi tényezők esetében a nyelvváltási folyamat megállhat, és az összetett mátrixnyelv rögzülhet a közösség alapkódjaként és a megnyilatkozások mátrixnyelveként. Ez a folyamat a ritkább jelenség, de megfigyelhető például a gurindzsi kriol (McConvell–Meakins 2005) vagy a ma'a (Mbugu) (Myers-Scotton 1998) nyelv esetében.

Zabrodszkaja (2009: 32) szerint „a kódváltás vizsgálata hozzásegít annak megállapításához, hogy melyek azok a morfoszintaktikai szerkezetek, amelyek konvergálásra hajlamosak, és miért”⁵. Az erza-orosz korpuszban is találhatunk olyan eseteket, amelyekben párhuzamba állíthatunk konvergált

⁵ Saját fordítás; az angol eredeti: „CS helps to account for what morphosyntactic structures are more likely to be converged and why”.

Igei kódváltástípusok az erza-orosz kétnyelvűek beszédében:

szerkezeteket (vagyis amelyekben orosz elem ugyan nem szerepel, azonban a szerkezet felépítése az orosz nyelvi szerkezetet tükrözi) és ezek orosz megfelelőit, amelyek kódváltásként épülnek a diskurzusba. A konvergens szerkezetek esetében a kódváltás könnyebben végbemegy, mivel a két nyelvi rendszer közeledik egymáshoz. A következő példák jól szemléltetik ezt a jelenséget, a konvergens szerkezet és a vendégnyelvi szigetként jelentkező kódváltás között feltételezhetünk egy köztes állapotot (kódváltás kevert szerkezetekkel), amelyben a szerkezet egy része oroszul, a másik része pedig erzául szerepel. Nem minden kifejezés esetében található meg mind a három fázis, állandósult szókapcsolatokban és igevonatokban figyelhetjük meg leggyakrabban.

II. táblázat. A konvergencia és a kódváltás közötti összefüggések

konvergens szerkezet	kódváltás (kevert szerkezet)	kódváltás (vendégnyelvi sziget)
<i>koda meř-ems</i> hogya mond- _{INF} 'hogya mondjam'	<i>koda skaz-at'</i> hogya mond- _{INF} 'hogya mondjam'	<i>kak skaz-at'</i> hogya mond- _{INF} 'hogya mondjam'
–	<i>bol'se meřezak aras'</i> több semmi nincs 'semmi más nincs'	<i>bol'se ničego net</i> több semmi nincs 'semmi más nincs'
<i>a korta-ms (kši) langa</i> nem beszél- _{INF} (kenyér) -ről '(a kenyér)ről nem is beszélve'	–	<i>daže ne govor-it' o (xleba)</i> már nem beszél- _{INF} -ről (kenyér) '(a kenyér)ről nem is beszélve'

Az összetett mátrixnyelv kialakulásához az is hozzájárulhat, hogy mindkét nyelv folyamatosan jelen van a diskurzusban, és ez elősegíti a párhuzamok keresését, lehetővé teszi a konvergenciát (Toribio 2004: 172).

1.2. Muysken kategóriái

Muysken (2000) kódváltás-tipológiája alapvetően két nagyobb kategóriára oszlik, a beillesztés (*insertion*) és az alternáció megkülönböztetésére, amely rendszerben az előző kategória a tagmondatokon belüli, míg az utóbbi a tagmondatok közötti kódváltásra utal. (A mátrixnyelvi modellben az elemzés alapegysége a tagmondat, így Myers-Scotton értelemszerűen az alternáció típusú kódváltásokat nem vizsgálja.) A beillesztés vendégnyelvi elemek beágyazását jelenti, amelynek eredményeképpen a Myers-Scotton-féle termi-

nológia szerint vendégnyelvi szigetek vagy kevert konstituensek jönnek létre. Az alternáció esetében a két nyelv élesebben elkülönül egymástól⁶:

- (2) *miñ erínek pařšte, požeríl'is, l'ubil'i drug druga*
'Jól éltünk, megházasodtunk, szerettük egymást.'

Vannak azonban olyan kódváltástípusok, amelyek nem írhatók le a fenti két kategória segítségével. Ezekben az esetekben „a két nyelv együttesen biztosítja a tagmondat grammatikai szerkezetét, és a mondatban található szavak mindkét nyelvből származnak”⁷ (Muysken 2000: 122). Ezt az esetet Muysken együttes lexikalizációnak nevezi (*congruent lexicalization*), a (3) példában ezt a jelenséget figyelhetjük meg.

- (3) *Vandi hot'im mol'ems na šašlik.*
holnap akar-PL1 megy-INF1 -ra saslik
'Holnap sasliksütésre akarunk menni.'

Az együttes lexikalizáció kategóriája egybevethető Myers-Scotton összetett mátrixnyelv terminusával, mindkét esetben az figyelhető meg, hogy a CP-k morfoszintaktikai szerkezetét két nyelv együttesen alakítja ki. A következő modell azt a folyamatot szemlélteti, amelynek során a kétnyelvű nyelvhasználatban a két nyelv szerepe fokozatosan megváltozik, az első szakaszban az egyik nyelv egyértelmű dominanciájával számolhatunk, a második és a harmadik fázisban az együttes lexikalizáció jelensége a meghatározó, tehát a megnyilatkozás szerkezetét két nyelv szabályai alakítják ki. A második szakaszra a variáció a jellemző, a különböző szerkezetek együttesen léteznek, a harmadik szakaszban egyes kétnyelvű formák azonban rögzülnek, az alternáció megszűnik.

1.3. Auer kontinuummodellje

Auer kontinuummodelljében (1999) a fent ismertetett mátrixnyelvi modellel leírható úgynevezett klasszikus kódváltás képezi az első szakaszt (*code-switching*), amelyet a nyelvkeveredés (*language mixing*), majd az összeolvadt lektusok (*fused lects*) szakasza követ. A nyelvkeveredés fázisában a CP-k szerkezetét két nyelv szabályai határozzák meg. A szakaszt a kevert szerkezetek és az egynyelvű formák váltakozása jellemzi, az alternációt pragmatikai

⁶ A morfológiai annotációt jelen példa esetében elhagyom, mivel a megnyilatkozás belső szerkezete ebben az esetben nem releváns.

⁷ Saját fordítás; az angol eredeti: „two languages jointly provide the grammatical structure of the clause, and the vocabulary comes from both languages”.

tényezők szabályozzák, kialakulóban van az összetett mátrixnyelv. Az összeolvasott lektus kialakulásának jelei, hogy a kódváltásos kevert formák rögzülnek, az alternáció megszűnik, az összetett mátrixnyelv lesz a közösség anyanyelve. Auer ezt a folyamatot egyfajta grammatikalizációként értelmezi, amelynek során adott szerkezetek, amelyek a kódváltás szakaszában diskurzusszervező szereppel rendelkeztek és opcionálisak voltak, a gyakori használat révén preferáltakká válnak, majd kizárólagos szerephez jutnak az összeolvasott lektusok szakaszában.

Fontos különbséget tennünk Myers-Scotton összetett mátrixnyelv és Auer összeolvasott lektusok terminusa között. Az összetett mátrixnyelv már Auer kontinuumának második, nyelvkeveredéses szakaszára jellemző lehet; a megnyilatkozások mátrixnyelvét nem minden esetben lehet egyértelműen meghatározni. Ez az első lépés az összeolvasott lektusok kialakulásához.

A kétnyelvű nyelvhasználat mindhárom típusában különbséget tehetünk a beillesztéses és az alternációs típusok között (ezek a kategóriák megegyeznek Muysken fentebb ismertetett terminusaival), ez a különbség különösen a folyamat első szakaszában jelentős. A beillesztéses kódváltások rövidek, gyakran egyszavasak és élesen elkülönülnek mátrixnyelvi környezetüktől. Használatuknak pragmatikai funkciója van, például informálhatják a hallgatót a beszélő nyelvtudásáról vagy lehet diskurzusszervező funkciójuk, például a kódváltás érzékelteti a témaváltást. Az alternáció ebben az esetben is hosszabb váltásokra utal, amelyek tagmondatok határán történnek, és amelyek pragmatikai szempontból lehetnek idézetek, hangsúlyos ismétlések vagy zárójeles megjegyzések.

A következő példában jól látható, hogy a beszélő a kódváltással azt emeli ki, hogy a következő megnyilatkozás nem tőle származik, tehát idéz valakitől⁸.

- (4) *śeđ'e śejed'ste karmi nérneme: kogda mama prid'ot?*
'Egyre gyakrabban kezd nyafogni: Anya mikor jön?'

A kódváltás szakaszából a nyelvkeveredés fázisába való átmenetet az jellemzi, hogy a beillesztéses váltások egyre hosszabb szekvenciákat érintenek, a beillesztéses váltások és az alternáció kategóriája közti határ elhomályosul. A gyakori használat ugyanakkor azt is eredményezi, hogy a váltásoknak már nincsen diskurzusszervező funkciója (Auer 1999: 322). Myers-Scotton ezt jellemtelen választásnak (*unmarked choice*) nevezi: „Az egyes váltásoknak

⁸ A morfológiai annotációt a (4) és (5) példa esetében elhagytam, mivel a megnyilatkozás belső szerkezete ebben az esetben nem releváns.

nincs különösebb jelentőségük, inkább a két nyelvváltozat használatának általános mintázata az, amely a társadalmi jelentést hordozza.”⁹

A következő példában jól látható, hogy a kódváltások megnövekedett száma miatt már nem tudunk az egyes váltásoknak pragmatikai funkciót tulajdonítani, valamint a beillesztéses váltások és az alternáció között nem lehet éles határt húzni:

- (5) *strečal'ís pek paro veše želaníjaso, melse, lamo l'ijadš vospominaníjiat ot etoj vstreči, fotografirovalís, vo obšhe, pek-pek-pek vadra te ul'neš, tridsat' l'et tomu nazad prádińek školanok, no miń pek podd'erživajem vot eto otnošeníjanok, pek podd'erživajem i sosvońivajemša.*

'Nagyon jó kedvvel találkoztunk, sok emlék maradt erről a találkozóról. Fényképezkedtünk, és egyáltalán, nagyon-nagyon-nagyon jó volt, harminc évvel ezelőtt fejeztük be az iskolánkat, de nagyon tartjuk a kapcsolatot, nagyon tartjuk, és szoktuk hívni egymást.'

Míg a kódváltás szakaszának vizsgálata elsősorban pragmatikai szempontú (például társalgáselemzési) kutatások számára szolgálhat új eredményekkel, addig a nyelvkeveredés fázisában előforduló jelenségeket érdemes morfoszintaktikai elemzésnek alávetni.

A mai erza-orosz kétnyelvű diskurzusban található kódváltástípusok a nyelvkeveredés szakaszára jellemző jegyeket mutatnak, mivel a CP-k szerkezetét két nyelv szabályai határozzák meg. Az (5) példában a *miń pek podd'erživajem vot eto otnošeníjanok* tagmondatban a rendszer morfémák két nyelvből származnak. Míg az igealak (*podd'erživajem* 'tartjuk') az orosz nyelv szabályai szerinti végződést kap, addig a vonzata (*otnošeníjanok* 'kapcsolatunk, viszonyunk') erza birtokos személyraggal (-nok, PX.PL1) épül a diskurzusba.

A kevert szerkezetek tehát egynyelvű formákkal váltakoznak. (Az összeolvasott lektus esetében a kódváltásos formák rögzülnek, az alternáció megszűnik.) A sztenderd nyelvváltozatot ismerő beszélők formális helyzetekben egynyelvű erza megnyilatkozások mellett tipikusan az Auer-féle kontinuum első szakaszára jellemző kódváltásos mondatokat alkalmaznak, amelyekben az orosz nyelvű elemeknek pragmatikai funkciójuk van, ahogy azt például a (4) példában láthattuk. Az is jellemző ezekre a kódváltásos megnyilatkozásokra, hogy a váltások jelöltek (*flagged code-switch*), vagyis a beszélő jelzi,

⁹ Saját fordítás; az angol eredeti: „Each switch need have no special significance; rather it is the overall pattern of using two varieties which carries social meaning” (Myers-Scotton 1998: 162).

hogyan kódváltás következik. A következő példában a váltást a *ruzks meřan* 'oroszul mondom' rész jelöli:

- (6) *veře predmet-tneř kořas mořeř ruz-ks meř-an*
összes tárgy-DET.PL.GEN szerint én.DAT orosz-TRANSL mond-SG1
povez-lo
sikerül-PAST.NEUT

'Az összes tárggyal kapcsolatban nekem, oroszul mondom, szerencsém volt.'

Az Auer-féle kontinuum harmadik szakasza, az összeolvadt lektusok fázisa és a nyelvkeveredés szakasza közt látszólag nincs nagy különbség, a határt a két szint között az egyes nyelvtani szintek behatőbb vizsgálatával tudjuk meghúzni. A legfontosabb eltérés az, hogy az utolsó szakaszban a variáció megszűnik, kötelezővé válik egy adott szerkezet alkalmazása. Az erza-mordvinnak van olyan nyelvjárása, amelyben nincs erza volitív segédige, a beszélők az orosz *hot'et* 'akar' igét alkalmazzák, amelynek teljes paradigmáját áttemelik a nyelvhasználatukba (részletesebben lásd 3. rész). Az összeolvadt lektus kialakulásának az erza-orosz kétnyelvű diskurzusban jelentkező másik jelét az orosz mondathatározók (például *naverno* 'talán') kizárólagos használatában láthatjuk. Az aueri kontinuum harmadik szakaszára jellemző a kettős morfológiai jelölés is (lásd (8) példa), vagyis például egy prepozíciókat használó nyelv és egy névutózó/esetragozó nyelvből összeolvadó új nyelvben egy adott szerkezetben előjárószt és esetragot/névutót is találhatunk. Az erza-orosz kétnyelvű diskurzusban találhatunk példákat kettős jelölésre, azonban összeolvadt lektusról egyértelműen csak akkor beszélhetnénk, ha a kettős morfológia kötelező érvényű lenne.

Az összeolvadt lektusok fázisában általában egy kialakult kevert nyelvről (*mixed language*) beszélünk, amilyenek egyik tipikus példája a micsif (Auer 1999: 324).¹⁰

Auer kiemeli, hogy a nyelvkeveredés szakasza általában viszonylag tartós kontaktushelyzetekre jellemző, ahol a nyelvek közötti kapcsolat több generáción keresztül fennállt. Dolgozatomban következő, 1.4. részében az erza-orosz kódváltásos diskurzusokról készült, a XX. század elejéről és közepéről származó feljegyzéseket mutatom be, ezek ugyanolyan típusú kódváltásokat sorolnak fel, mint amelyeket ma is megfigyelhetünk. Többek között ez is utalhat a közösség kétnyelvűségének viszonylagos stabilitására.

¹⁰ A kevert nyelvek nem csak kódváltás eredményeképpen jöhetnek létre, hanem ezenkívül például relexifikációval is. Muysken (2007) felsorolja ezeket az altípusokat.

1.4. Párhuzamos jelenségek (más finnugor-orosz kontaktushelyzetekben és a korai erza-orosz kétnyelvű szövegekben)

Ebben az alfejezetben azokat a nyelvkeveredésre jellemző jelenségeket ismertetem, amelyek az általam vizsgált korpuszon kívül más kontaktushelyzetben (például karjalai-orosz, kildin számi-orosz), illetve a mordvin nyelvek és az orosz közötti nyelvkeveredés korai leírásaiban (Juhász 1929, Hallap 1960) is megtalálhatók.

Párhuzamos jelenséget megfigyelhetünk az oroszral kontaktushelyzetben álló más (finnugor) nyelvek esetében is, például a karjalaiban (Pyöli 1996, Sarhimaa 1999) vagy a lovozerói számiban (Pineda 2009): orosz diskurzusjelölők (például *voť* 'íme, lám', *nu* 'szóval', *že* 'viszont') és mondathatározók (*końečno* 'természetesen', *naverno* 'talán', *srazu* 'azonnal') alkalmazása; az orosz igék finit formáinak átvétele; nembeli egyeztetés a segédigés szerkezetekben; orosz számnevek használata, különösen az összetett számok esetében.

Az erza-orosz korpuszban az igei kódváltások mellett (amelyeket dolgozatom harmadik részében tárgyalok részletesen) a következő jelenségek utalhatnak arra, hogy a nyelvváltozat a nyelvkeveredés szakaszába lépett (vagyis az erza és az orosz formák párhuzamosan léteznek, a kódváltásnak magának már nincs diskurzusszervező funkciója, a váltás már a jelöletlen stratégia):

1. Mondathatározók alkalmazása:

(7) *ruz-tne, vsó ravno, avol' ist'a-t koda erza-t'ne*
OROSZ-PL.DET mindegy nem olyan-PL mint erza-PL.DET
'Az oroszok, akárhogy is, nem olyanok, mint az erzák.'

2. Melléknevek középfokú alakjainak használata, kettős jelöléssel (az erza analitikus alak – ablatívuszragos mutató névmás és alapfokú melléknév – és az orosz szintetikus középfok – középfokjeles melléknév – ötvözése):

(8) *še vřemja-nít' še-d'e m'eňše karma-št'*
ez idő-DET.GEN ez-ABL kevesebb lesz-PAST.PL3
'Mostanában egyre kevesebb lett.'

3. Számnevek (különösen az orosz összetett számnevek alkalmazása):

(9) *vošem'd'ešat od'in god topod'-š vara maj-ste*
nyolcvan egy év tölt-PAST.SG3 hát május-ELAT
'Nyolcvanegy éves lesz majd májusban.'

Ugyanezek a szerkezetek megjelentek a XX. század eleji írásos szövegekben (moksza nyelvívekben is) (Juhász 1929, Hallap 1960). Ebben az időszakban

még nincs kialakult norma, ma az írásos szövegek közül csak az informális stílusúakban tűnnek fel kódváltásos formák, az újságok, egyetemi és szépirodalmi kiadványok tudatosan kerülnek ezeket, általában a kölcsönszavakat is igyeksenek kiküszöbölni.

Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a kevert kód kialakulása hosszabb múltra tekint vissza, és az erza-orosz kétnyelvű kód az auri kontinuummodell nyelvkeveredéses szakaszának jegyeit mutatja. A korpuszomban található példák egy része ugyanakkor arra utal, hogy a nyelvtani rendszer bizonyos szintjein már állandósult az orosz forma, a variáció eltűnt. A diskurzupartikulák és a számrendszer esetében (legalábbis a számrendszer egy részét tekintve) azt állapíthatjuk meg, hogy a kevert kód rögzült, ugyanis az összetett számok esetében egyértelműen az orosz formák, számnévi frázisok váltották fel az erza egynyelvű alakokat. A jelenség az évszámok esetében csaknem kizárólagos, a purista beszélők is az orosz formákat alkalmazzák, különösen informális helyzetekben.

A formális nyelvhasználatban (különösen az írott nyelvváltozatban) ezzel szemben az figyelhető meg, hogy az erza egynyelvű formák dominálnak, például az újságnyelvre az orosz szerkezetek tudatos kerülése jellemző. Az orosz jövevényszavak is csak az erza egynyelvű megfelelővel párhuzamban használatosak, az újonnan alkotott terminusokat zárójeles orosz magyarázattal látják el. Más nyelvtani alrendszereket tekintve (például az igei kategóriában) variáció figyelhető meg, és ez a változatosság nemcsak az alrendszerekre, hanem az egyes beszélőkre vonatkoztatva is értelmezhető. Egy későbbi kutatás célja lesz a variáció mögött fellelhető (társadalmi, politikai és szociolingvisztikai) tényezők és a nyelvi formák alternációja közötti összefüggés feltárása.

2. Módszertan

Dolgozatomhoz egy harminc interjúból álló korpuszt használtam fel, amely három gyűjtőút során készített felvételekből áll (2005 – 13 darab, 2008 – 7 darab és 2010 – 7 darab), kiegészítve három, 2011-ből származó interjúval. A 2005-ös interjúkat erza egynyelvű beszélő rögzítette, a későbbiek esetén vagy egyedül kezdeményeztem a felvételt (2008 – 5 interjú, 2010 – 3 interjú), vagy a közösség egyik tagjával közösen készítettük az interjút (2008 – 2 interjú, 2010 – 4 interjú, valamint 2011 – 3 interjú)¹¹. Ennek a ténynek abból a szempontból van jelentősége, hogy az anyanyelvi adatközlő bevonásával készített felvételek esetén lehetőség van a megfigyelői paradoxon kikerülésére, termé-

¹¹ A teljes anyag időtartama: 27 óra 20 perc.

szetesebb nyelvi helyzetet lehet ezáltal teremteni, amely elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a mindennapi kódváltásos nyelvhasználatot rögzítsük.

Az interjúkészítő(k) személyének a nyelvhasználatra gyakorolt hatását igyekeztük kiküszöbölni, amikor csak lehetett, az adatközlők otthonában vagy számukra ismerős környezetben rögzítettük a felvételeket. Az interjúhelyzet azonban egyes helyzetekben sztenderdizáltabb nyelvhasználatot, vagyis a kódváltás kerülését eredményezte olyan beszélők esetében, akik az egy nyelvű irodalmi erza normát is ismerik, és formális szituációkban alkalmazni képesek.

A felvételek között strukturált és nem strukturált interjúk is szerepelnek, a felhasznált kérdéssortól több ízben eltértem, ha a beszélő egy témát alaposabban szándékozott kifejteni. A kutatáshoz a vernakuláris stílus, a kódváltásos beszédmód feltárása volt az elsődleges, tehát a szociolingvisztikai háttér feltérképezéséhez szükséges információk rögzítése után a beszéd témának nem volt jelentősége. A felvételek túlnyomórészt életútinterjúk, a falusi életet és annak változásait írják le, valamint részben néprajzi jellegűek, az egyes ünnepkörökhöz kapcsolódó népszokásokat mutatják be. Az, hogy a beszélők hétköznapi témákról beszélve is alkalmaztak kódváltást, annak a jele lehet, hogy az orosz nyelv hatása nem csak a hivatalos és a tudományos regiszterben figyelhető meg, hanem az informális színterek nyelvhasználatában is megjelenik. Mindez alátámaszthatja azt a fentebb ismertetett hipotézist, miszerint az erza-orosz kétnyelvű nyelvvaltozat a nyelvkeveredés jegyeit mutatja.

Az adatok gyűjtése során minden orosz eredetű igét figyelembe vettem, nem tettem különbséget kölcsönzés és kódváltás között, mivel a két kategória elválasztásához használt kritériumok (fonológiai és morfológiai adaptáció stb.) a kétnyelvűség ilyen fokán álló közösség esetén nem alkalmazhatók, és már nincsenek egy nyelvű erza beszélők, akiknek a nyelvhasználat mérvadó lenne a kölcsönzés-kódváltás kérdés eldöntéséhez.

Az adatközlők kiválasztása nem reprezentatív mintán alapult, a szelekció az interjúkészítő(k) szociális hálózatát tükrözi. Azokban az esetekben is, amelyekben a felvételeket egyedül készítettem elő, igyekeztem a helyi közösség egy tagját bevonni a gyűjtésbe, ezáltal nem teljesen idegenként fogadtak az adatközlők.

A 2008-as, 2010-es és 2011-es gyűjtőutak négy település nyelvhasználatát igyekeztek felmérni, a mordóviai Atyasevo és Bajevero mellett a csuvasiai diaszpórához tartozó Atraty és Altisevo falvakban végeztem kutatást. Atyasevo városias jellegű, orosz többségű település, Bajevero erza domináns falu, Atraty és Altisevo pedig a csuvasiai erza diaszpórához tartozó falvak, ame-

lyekben az erza ajkú lakosság kétszeres kisebbségi helyzetben van a hivatalos nyelvnek számító csuvast és oroszot beszélőkkel szemben.

Az adatközlők életkorukat és társadalmi státuszukat tekintve három homogén csoportba tartoznak és általában nőneműek. A jelen kutatáshoz felhasznált interjúk közül mindössze egy készült férfi adatközlővel, így értelem-szerűen a kódváltási stratégiákban jelentkező nembeli különbségeket nem vizsgáltam. Életkorukat tekintve 10 adatközlő tartozott a 18–40 éves korosztályba, 20 beszélő pedig a 40–80 év közötti csoportba. Végzettség alapján három nagy csoportba oszthatók a beszélők: néhány elemi osztályt elvégzők (6 személy), középfokú végzettséggel rendelkezők (14 személy), valamint felsőfokú végzettséggel rendelkezők, illetve a felsőoktatásban tanulók (10 személy). Mivel a mintavétel nem volt reprezentatív, a beszélők szociolingvisztikai háttere és nyelvhasználata közötti összefüggéseket csak hipotézisként fogalmazom meg, amelyet további kvantitatív vizsgálatok során szükséges tesztelni.

3. Igei kódváltástípusok

Dolgozatomban Appel–Muysken (1987) elméletét követve nem tételezek fel éles határt a kölcsönzések és a kódváltások között, valószínűbbnek látszik, hogy fokozatos átmenet van a két jelenség között. Adataim alapján az figyelhető meg ugyanis, hogy az orosz igék morfológiai adaptációja nemcsak a beszélőközösség egyes tagjain belül, hanem egy adatközlő beszédén belül is variációt mutat.

Wichmann–Wohlgemuth (2005: 6) tipológiáját követve négy igekölcsönzési stratégiát különíthetünk el. (Az általuk leírt kölcsönzési stratégiák megfeleltethetők az erza-orosz korpuszban előforduló igei kódváltástípusoknak, ezért a továbbiakban az „átvétel” és a „kódváltási stratégia” kifejezéseket szinonimaként alkalmazom.) Osztályozási rendszerüket a kódváltás vizsgálatában is jól alkalmazhatjuk. Az átvételi stratégiák a következők:

1. „könnyű ige”-stratégia (*light verb strategy*) – (Myers-Scotton: kevert konstituens)
2. közvetett átvétel (*indirect transfer*) – (Myers-Scotton: kevert konstituens)
3. közvetlen átvétel (*direct transfer*) – (Myers-Scotton: kevert konstituens)
4. paradigmaátvétel (*paradigm transfer*) – (Myers-Scotton: vendégnyelvi sziget)

Az első típust az erza esetében sem a korai, sem a mai átvételek közt nem találhatjuk, a mai kódváltásos nyelvhasználatra a közvetlen átvétel és a paradigmaátvétel a leginkább jellemző. A közvetett átvétel is előfordul a korpu-

szomban, de ez a közvetlen átvétel analógiájára alakulhatott ki azokban az orosz igetípusokban, amelyek nem voltak egy az egyben átültethetők az erza nyelvbe (lásd lejjebb).

A „könnyű ige”-stratégia tehát az erza esetében nem fordul elő, a finnugor nyelvek közül azonban az udmurtra például jellemző, illetve a jelenség igen gyakori a törökségi nyelvekben. Ebben az esetben az átvett/kódváltott ige megtartja infinitívuszi formáját, míg az átvevő nyelv ’tesz, csinál’ jelentésű igéje (vagy egyik ilyen igéje) segédigeként áll az átvett főnévi igenévi forma mellett, és az veszi fel a finit végződéseket.

A közvetett átvétel a magyar nyelvre is jellemző, ebben az esetben egy igeképző (-l vagy -(ik)) kapcsolódik az átvett ige tövéhez, például: angol *chat* → magyar *csetel*. Az erza esetében tendenciaszerűen nem találkozunk ezzel a jelenséggel sem.

A közvetlen átvétel során az idegen tőhöz nem kapcsolódik igeképző, amely az új szó szófaji kategóriáját megjelölné. A mai magyar szlengben is találhatunk példát erre a jelenségre, például a kárpáti cigány *dzsál* ’megy’ tő átvétele során a honosító képző nem kapcsolódott az átvett tőhöz, mivel annak -l végződését a beszélők az -l honosító képzővel azonosították (Szabó 2008: 37). A korpuszomban a közvetlen átvételi típus az egyik leggyakoribb, az orosz főnévi igenevek -it, illetve -at’ végződését a beszélők az erza I. infinitívuszi -ms végződésre cserélik fel, például orosz *pomniit’* → erza *pomnams* ’emlékezni’ és orosz *rešat’* → erza *rešams* ’dönteni’. Az orosz folyamatos-befejezett aspektusú igerárokából (például folyamatos *rešat’* – befejezett *rešit’*) a folyamatos változat jelenik meg az erza-orosz kétnyelvű diskurzusban. Az orosz igék kivétel nélkül az erza -a tövű igék paradigmájába illeszkednek bele, infinitívuszi formájuk -ms képzőváltozatot tartalmaz (például orosz *otvečat’* – erza *otvečams* ’válaszolni’, orosz *polučat’* – erza *polučams* ’kapni’). Analógiás hatásra azok az igék is ebbe a paradigmába kerülnek, amelyeknek az oroszban nincs -a tövű változatuk (például orosz *pomniit’* – erza *pomnams* ’emlékezni’, orosz *služit’* – erza *služams* ’szolgálni’). Ebben az esetben nem beszélhetünk egyértelműen direkt átvételről, az -a honosító képzőként működik, a keletkezett alakokat közvetett átvételnek tekinthetjük.

A korpuszomban található példák a folyamatos aspektusú orosz alak átvételei. Például az *otvečat’-otvetit’* ’felel, válaszol’ pár esetében a folyamatos igeszemléletű forma jelenik meg *otvečams* alakban, ellenben *otvetams* alak nem fordul elő. Tendenciaként az figyelhető meg, hogy a befejezett alakok csak az orosz rendszermorfémákat (igeragokat) megtartva épülhetnek a diskurzusba. A korpuszban egyetlen kivételként a következő példát találhatjuk:

- (10) *žorna vedra mog-ut podaŕa-ms*
gabona vödör tud-PL3 ad-INF
'Egy véka gabonát is adhatnak.'

Ebben a mondatban a *daŕit'–podaŕit'* 'ad' folyamatos-befejezett aspektusú igepár-ból nem a folyamatos, hanem a befejezett változat szerepel közvetetten átvett, vagyis *-a* morfémaival ellátott alakban. A *podaŕams* formát a csoportos interjúban még egy beszélő használta, azonban ő rögtön javított a *daŕams* folyamatos alak-ra. A (10) példában található formát alkalmazó beszélő a húszas éveiben jár, míg a javításos újramondással élő informátorom a hatvanéves korosztályt képviseli. Feltételezhetjük, hogy esetleg életkor szerinti különbség lehet a befejezett formák átvételének elfogadottságában. Célszerű lenne egy külön kutatást végezni azzal kapcsolatban, hogy a befejezett aspektusú alakok átvétele milyen mértékben lehetséges; milyen szabályok szerint ültethető át a befejezett forma; illetve a beszélők hogyan ítélik meg ezeket az alakokat¹².

Az orosz igék erza diskurzusba való beépülésének másik jellegzetes módja a paradigmaátvétel. Ez azt jelenti, hogy az orosz ige orosz finit végződése-ekkel jelenik meg az erza keretben, például orosz igei személyragokkal egyeztetődik az állítmány az erza nyelvű alannal. Míg egyes nyelvhasználók esetében az orosz *hoŕet'* 'akar' igei paradigma átvétele nem kizárólagos, alternációt mutat az erza *bažams* 'akar' jelentésű ige paradigmájával, illetve az *ul'i melem* 'kedvem van' típusú szerkezetekkel, addig más beszélő(közössé-ge)k esetében, például minden atrayi interjúmban, egyedül ez a volitív szer-kezet fordult elő. Mindez utalhat arra, hogy a korábbi egynyelvű erza formát kiszorította az orosz ige, tehát ebben a nyelvváltozatban az összeolvadt lektu-sok egy tipikus jelenségét vélhetjük felfedezni.

3.1. A közvetlen és közvetett átvétel, azaz a kevert konstituensek

Ezekben a szerkezetekben az orosz igető erza végzésekkel épül be az erza diskurzusba. Korpuszomban a leggyakoribb ilyen igék a következők voltak: általános jelentésűek: *dumams* 'gondolni', *otvečams* 'válaszolni', *polučams* 'kapni', *pomínams* 'emlékezni', *pomogams* 'segíteni'; bizonyos szemantikai mezőkhöz kapcsolódóan: *postupams* 'felvételizni (az egyetemre)', *služams* 'szolgálni (katonai szolgálat)'.

- (11) *žaro miń poluča-tanok, ŕe jarmak-oń langš kuvat' a éra-t*
mennyi mi kap-PL1 az pénz-GEN -on sokáig nem él-SG2
'Amennyit mi kapunk, abból a pénzből nem lehet sokáig megélni.'

¹² Salánki Zsuzsa hívta fel a figyelmet erre a kérdéskörre.

Ha az ige erza képzőt (például gyakorító képzőt) kap, a képzett alakot már nem sorolhatjuk a kódváltások közé, ezekben az esetekben egyértelműen kölcsönzésről van szó. A következő példában az orosz *zvońit'* 'felhív, telefonál neki' ige erza megfelelője *zvońams*, amely felveheti a -š- frekventatív képzőt.

- (12) *mon zvońs-an ńe-t' lomań-tńe-ńeń*
 én hív-SG1 az-PL ember-PL.DET-DAT
 'Felhívogatom azokat az embereket.'

A direkt és indirekt transzfer mellett ezek az igék kódváltásos formában is megjelennek, ugyanannak a beszélőnek a megnyilatkozásaiban is. Különösen jellemző az ingadozás olyan gyakran használatos igék esetében, mint például az orosz *pomńit'* – erza *pomńams* 'emlékezni'. A következő két példa egy adatközlőtől, egy interjúból származik. Az 'emlékezni' jelentésű ige a (13) példában erza rendszerformákkal, a (14) példában pedig orosz igeragokkal épül be a megnyilatkozásba.¹³

- (13) *d'eda-m-gak pomńa-sa*
 nagyapa-PX.SG1-EMF emlékszik-SG3<SG1
 'A nagyapámra is emlékszem.'
- (14) *śe ije-ste pomń-u mińek kudo-ńt'eń sov-ińek*
 az év-ELAT emlékszik-SG1 mi-PX.PL1 ház-DET.ALL bemegy-PAST.PL1
 'Ebben az évben, emlékszem, költöztünk be a házukba.'

A fent említett gyakori átvételi, illetve kódváltásos stratégia mellett a korpuszban található olyan egyedi eseteket, amelyek csak egy-egy adatközlő megnyilatkozásaiban fordulnak elő. Érdekes hibridet fedezhetünk fel például egy visszaható ige esetében. Az orosz *starat'sja* 'törekedni' ige erza mátrixnyelvű diskurzusban való alkalmazása esetén a visszaható végződés (-śa) eltűnik az igealakról. Az eddig megismert morfológiai adaptációs szabályok értelmében a *starams* főnévi igenévi formának és a *stara-* tőalaknak kellene megjelennie az erza példákban. Ehelyett a *staraje-* tövet találjuk, amely az orosz paradigmában az ige ragozási tövét alkotja, az E/1. személyt (*starajuś*) és az T/3. személyt kivéve (*starajutśa*). Az ige a korpuszomban jelen idejű T/1. személyű formákban fordult elő – (15) és (16) példa –, az adatközlő egy alkalommal E/3. személyű, múlt idejű alakban használta (17), a tőalak nem mutatott ingadozást.

¹³ Egy későbbi kvantitatív kutatás célja lenne annak feltárása, hogy milyen tényezők magyarázzák ezt a variabilitást.

- (15) *miń istã žo staraje-tanok*
 mi így is törekszik-PL1
 'Mi is ugyanúgy igyekszünk.'
- (16) *vese robota-tanok, vese staraje-tanok, lamo pozna-jom*
 mind dolgozik-PL1 mind törekszik-PL1 sok megtud-PL1
 'Mindannyian dolgozunk, igyekszünk, sokat megtapasztalunk.'
- (17) *řetã-m eš-eńek staraje-š tože kird'e-me skromnoj-ste*
 apa-PX.SG1 maga-PX.PL1 törekszik-PAST.SG3 is tart-INF2 szerény-ELAT
 'Apám minket megpróbált szerényen is tartani (tkp. nevelni).'

Az erza-orosz korpuszban megjelennek kettős morfológiai jelölést mutató példák is, többek között a főnévi szerkezetekben és a középfokú melléknévek esetében (lásd a (8) példát a dolgozat 1. részében). Az igéknél ilyen típusú kettős jelölést nem találhatunk, azonban olyan szerkezetek előfordulnak, amelyekben a már az orosz nyelv szabályai szerint megalkotott igei formához még egy, immár erza végződés is kapcsolódik. A következő mondatban az orosz *ńel'za* 'tilos, nem szabad' alakhoz az erza második (habituális) múlt időjele kapcsolódik. A *ńel'za* szó az orosz egynyelvű diskurzusban nem látható el affixumokkal, a múlt idejű formát a létige múlt idejű alakjának segítségével lehet létrehozni, a létige ebben az esetben segédigeként kapcsolódik a szerkezethez: *ńel'za bilo* 'tilos volt'.

- (18) *ńel'za-l pečke-ms tuvo*
 tilos-PAST2.SG3 leöl-INF1 disznó
 'Tilos volt disznót vágni.'

3.2. A paradigmaátvétel, azaz a vendégnyelvi szigetek megjelenése

3.2.1. Segédigék

A segédigék átvétele esetén különösen jellemző, hogy az egész paradigma átemelődik az erza nyelvbe. Ezzel a jelenséggel együtt jár az is, hogy megjelenik a nembeli egyeztetés például az orosz *dolžen, dolžna, dolžno, dolžni* (egyes szám hímnem, nőnem, semlegesnem, többes szám) 'kell' formák esetében, akkor is, ha az alany erza nyelven van kifejezve.

- (19) *še kolko-š dolž-en rama-ms vşe čemodan-š-gak*
 az keresztapa-DEF kell-MASC vesz-INF1 egész bőrönd-DEF-EMF
 'A keresztapának meg kell vennie az egész bőröndöt.'

Ha orosz szó az alany, az kiválthatja a nembeli egyeztetést:

- (20) *mej'le névesta dolž-na podarok maks-oms*
 utána menyasszony kell-FEM ajándék ad-INF1
 'Utána a menyasszony ajándékot kell, hogy adjon.'

A korpuszban található példák alapján megállapíthatjuk, hogy a nembeli egyeztetés egyelőre kizárólag élő alanyok esetében lehetséges az erza-orosz kétnyelvű diskurzusban, azonban ezekben az esetekben sem kötelező. Olyan példákat is találhatunk a korpuszban, amelyekben a beszélők nőnemű alany esetén is a hímnemű formát alkalmazzák, annak ellenére, hogy az alany orosz eredetű szó, aminek alapján azt feltételezhetjük, hogy kiváltja a kódváltást.¹⁴

- (21) *učit'el'niica-nok dolž-en sa-ms*
 tanárnő-PX.PL1 kell-MASC jön-INF1
 'A tanárnőnknek jönnie kell.'

3.2.2. Teljes paradigmájú igék

A nembeli egyeztetés a segédigék jelen idejű alakjai mellett a teljes paradigmájú (segéd)igékben a múlt idejű végződések *-l* (hímnem), *-la* (nőnem), *-li* (többes szám) segítségével fejeződhet ki. A következő példában az az érdekes, hogy az erza nyelvű alany egyeztetve van az állítmány múlt idejű formájával nem szerint, ugyanakkor a transzlatívusz ragos 'tanár' jelentésű *učit'el'-eks* szó helyett nem a nőnemű *učit'el'niica* 'tanárnő' szerepel:

- (22) *mon uže viška ping-ste hot'e-la ul'e-ms učit'el'-eks*
 én már kis KOR-ELAT akar-PAST.FEM van-INF1 tanár-TRANSL
 'Kiskorom óta tanár szerettem volna lenni.'

Az orosz (segéd)igék használata elterjedt jelenség, megtalálható más kontak-tushelyzetekben is, például a kildin számiban (Pineda 2009) és a karjalaiban (Pyöli 1996, Sarhimaa 1999)¹⁵. A (22) példában a *hot'et'* 'akar' ige vonzatszerkezete megegyezik az erza megfelelő *bažams* 'akar' vonzatszerkezetével (mindkettő az úgynevezett első infinitívusszal áll). A vonzatszerkezet azonban nem minden esetben egyezik, ingadozást lehet megfigyelni többek között abban, hogy melyik infinitívuszt találjuk a szerkezetben.¹⁶ Ezt az ingadozást egyrészt a nyelvhasználók közösségén belül figyelhetjük meg, mint például a

¹⁴ Érdekes módon olyan példa nem fordul elő a korpuszban, amelyben hímnemű alany mellett nőnemű igei forma szerepelne.

¹⁵ Elsősorban a 3.2.1. pontban ismertetett *dolžen, dolžna, dolžno, dolžni* 'kell' és a 3.2.2. pontban ismertetett *hot'et'* 'akar' segédigék, valamint a mozgást jelentő igék használata elterjedt.

következő mondatpárban a *hot'et'* 'akar' vonzatai esetében (az adatok két különböző adatközlőtől származnak):

- (23) *ton sonze hot'e-la vikšne-me*
 te ő-ACC akar-PAST.FEM hímez-INF2
 'Ki akartad azt hímezni.'
- (24) *sazor-om son vezd'e marto-n hot'e-la mol'ems*
 hűg-PX.SG1 ő mindenhova vele-PX.SG1 akar-PAST.FEM megy-INF1
 'A húgom, ő mindenhova velem akart jönni.'

Ugyanakkor arra is van példa, hogy az ingadozás egy beszélő nyelvhasználatán belül írható le. Például a *rešat'* 'dönt' ige esetében a következő mondatpárban:

- (25) *mon mej'le reši-la tosto tu-mo kudo-v*
 én később dönt-PAST.FEM onnan jön-INF2 ház-LAT
 'Később úgy döntöttem, hogy hazajövök onnan.'
- (26) *erza-ń ve'e-se eřin, mej'le reši-li sa-ms gorod-ov*
 erza-GEN falu-INESS él-PAST.SG1 utána dönt-PAST.PL1 jön-INF1 város-LAT
 'Erza faluban éltem. Később úgy döntöttünk, eljövünk városba.'

Az ingadozás annak tulajdonítható, hogy az orosz igék használata még nem szilárdult meg. Mindez azt az állítást erősíti meg, hogy az erza-orosz kétnyelvű nyelvhasználat az Auer-féle kontinuum második szakaszának jegyeit mutatja, vagyis a megnyilatkozások szerkezetének megalkotásában mindkét nyelv részt vesz, azonban az egyes nyelvi formák használatára a variabilitás jellemző, a szabályok még nem rögzültek.

3.2.3. Állandósult szókapcsolatok

Vannak olyan igei kifejezések, amelyek mindig egy „tömbben” (*chunk*) használatosak, állandósult szókapcsolatnak tekinthetők. Ezek mindegyik beszélő nyelvhasználatában azonos formában fordulnak elő, ingadozás csak abból a szempontból figyelhető meg, hogy a kifejezés mindegyik eleme orosz-e, tehát vendégnyelvi szigetet alkot, vagy pedig egyik eleme erza, ebben az esetben kevert konstituenstől van szó. Az ilyen típusú kódváltásokat tekintethetjük mondaton kívüli (*extrasentential*) kódváltástípusnak is. Az egyik leggyakrabban előforduló ilyen szókapcsolat a *možno meřems* 'mondhatjuk,

¹⁶ Az erza nyelvben két infinitívusz található, az úgynevezett első infinitívusz végződése *-ms, -ems, -oms*; a második infinitívusz végződése *-me, -mo, -eme, -omo*; leginkább mozgást jelentő igék vonzataként fordul elő, valamint a jövő idő kifejezésére a *karmams* 'elkezd, hozzáfog' segítségével ragozott formái mellett.

vagyis' (alternációban a teljesen orosz *možna skazat'* formával). A következő mondatokban a kevert szerkezetek használatára láthatunk példát:

- (27) *sonze put-št' lomań-ks ist'a mož-no meř-ems*
 ő.ACC TESZ-PAST.PL3 ember-TRANSL így lehet-SG3.NEUT mond-INF1
 'Emberszámba vették, mondhatjuk így.'
- (28) *ře veľe-š l'ija veľe-tńe-ń kořas mož-no meř-ems kas-i*
 ez falu-DET más falu-DET.PL-GEN képest lehet-SG3.NEUT mond-INF1 nő-SG3
 'Ez a falu a többi faluhoz képest mondhatjuk, hogy növekszik.'

A mozgást jelentő igék is megjelennek az erza-orosz kódváltásos diskurzusban, mind vendégnyelvi szigetekként, mind közvetlen átvétellel, kevert konsztituensekben. Pineda (2009) a kildin számiban azzal magyarázza az orosz mozgást jelentő igék használatát, hogy az orosz rendszer összetettebb, és árnyaltabban fejezi ki az egyes irányokat, mint a kildin számi mozgást jelentő igék. Feltételezhetjük, hogy az erza-orosz kódváltásos diskurzusban megjelenő mozgást jelentő igék esetében is ez lehet a kódváltást motiváló (egyik) legfontosabb tényező.

- (29) *mońeń eřav-i vjeh-at' v Kazań*
 én.DAT kell-SG3 utazik-INF -ba Kazany
 'El kell utaznom Kazanyba.'

3.2.4. A tagadás kérdése

A korpuszban nem figyelhetők meg kevert szerkezetek a tagadást, különösen a mondatszintű tagadást tartalmazó mondatokban. A tagadóige (erza első múlt időben), illetve a tagadó partikula (az erza jelen időben, illetve az orosz esetében) azon a nyelven szerepel a kevert szerkezetekben, amelyből a TAM-markerek is származnak, sem kettős jelölésre, sem kevert formákra nincs példa, vagyis az erza-orosz kódváltásra érvényes az a megszorítás, hogy a tagadóelem és az ige között nem mehet végbe kódváltás. A tagadó szerkezetek megjelenési formái Myers-Scotton (1993, 2002) konstituensosztályait figyelembe véve:

1. vendégnyelvi sziget:

- (30) *ńe hot'e-la mol'-ems imenno jazik-tńe-ń tonavtńe-me*
 nem akar-PAST.FEM megy-INF1 éppen nyelv-PL.DET-GEN tanul-INF2
 'Nem akartam kifejezetten nyelveket tanulni.'

2. mátrixnyelvi sziget:

- (31) *še-d'e tov a sod-an, mož-et kostojak*
az-ABL oda nem tud-SG1 lehet-SG3.MASC valahonnan
lija robota muj-an
más munka talál-SG1
'Hogy lesz tovább, nem tudom, talán valahol találok más munkát.'

3. vendégnyelvi fő + mátrixnyelvi végződés:

- (32) *Šeks-kak mon sinst a pomňa-siň.*
ezért-EMF én ők.ACC nem emlékszik-PL3<SG1
'Ezért is van, hogy nem emlékszem rájuk.'

A tagadás esetében tehát nem találunk kevert formákat, ha az igei szuffixumok a mátrixnyelvből származnak, a tagadószó is mátrixnyelvi lesz, abban az esetben viszont, ha a vendégnyelvi ige fő vendégnyelvi szuffixummal van ellátva, vagyis vendégnyelvi szigetről van szó, vendégnyelvi tagadást találunk a szerkezetben. A vendégnyelvi fővet és mátrixnyelvi szuffixumot tartalmazó kevert szerkezetekben a mátrixnyelvi tagadó formák jelentkeznek.

A tagadó szerkezetekben ugyanakkor fel lehet fedezni az orosz vonzat szerkezetet, még olyan esetekben is, amikor az igei szerkezetben nincs kódváltás. A következő példában az erza létige mellett az alany genitívuszban áll, amely az orosz tagadó egzisztenciális mondatokra jellemző:

- (33) *mežejak int'eresn-ogo araś*
semmi érdekes-GEN nincs
'Semmi érdekes nincs.'

Az erza nyelvben ilyen esetekben alanyesetben áll az alany (az erza nyelv szabályai szerint a következő szerkezetet várhatnánk: *mežejak int'eresnoj araś*).

Összegzés

Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy milyen változások jelentkeznek az erza-orosz kétnyelvű diskurzusból található kódváltások hatására az erza igei frázisokban a sztenderd erza igei szerkezetekhez viszonyítva. Megállapíthatjuk, hogy az orosz igék vagy közvetlen (és kis mértékben közvetett) átvétellel vagy paradigmakölcsönzéssel épülnek be az erza-orosz diskurzuba. A paradigmakölcsönzés azt eredményezi, hogy a sztenderd erza nyelvváltozatból hiányzó nyelvtani nem kategóriája egyeztetés formájában megjelenik a két-

nyelvű igei szerkezetekben. Ezek az igealakok tehát orosz rendszerformákat tartalmaznak, amelyek a klasszikus kódváltás elmélete szerint nem jelenhetnének meg a kevert konstituensekben, csak a vendégnyelvi szigetekben.¹⁷

A korpuszban található adatok közül az orosz segédigék használata, a nembeli egyeztetés megjelenése és a vonzatszerkezetek átvétele a kevert kódokra jellemző jelenségeket mutatnak, mindezek alapján megállapítható, hogy a gyakori kódváltások hatására egy összetett mátrix van kialakulóban (ez cáfolni látszik azt a Bakker (2003)¹⁸ által kifejtett véleményt, hogy kódváltás nem vezethet kevert kódok létrejöttéhez). A kevert konstituensek megjelenése nem tekinthető nyelvvesztéses jelenségnek, azoknak a beszélőknek a beszédére is jellemző, akik formális helyzetben egynyelvű erza kommunikációra is képesek. Úgy tűnik, egyfajta informális beszélt nyelvi normát képvisel a kódváltásos, kevert beszédmód. Mindezek alapján az állapítható meg az erza kódváltásos beszédmódról, hogy Auer kontinuumelmélete nyelvkeveredési szakaszának jegyeit mutatja. Az orosz nyelvi és az erza-orosz kevert szerkezetek az erza egynyelvű formákkal párhuzamosan léteznek, a nyelvátlapotot a formák gazdagsága és ebből következően a variáció jellemzi.

Dolgozatomban egy helyzetfelmérő alap kutatás részeként ennek a variációnak a dimenzióit igyekeztem felmérni az igei szerkezetekre összpontosítva. A további vizsgálódások során a nyelvi variáció társadalmi tényezőkkkel, elsősorban a beszélők szociolingvisztikai háttérével való összefüggéseit kívánom kutatni.

Hivatkozások

- Appel, Rene – Pieter Muysken. 1987. *Language Contact and Bilingualism*. New York, Edward Arnold.
- Auer, Peter. 1999. From codeswitching via language mixing to fused lects: Toward a dynamic typology of bilingual speech. *The International Journal of Bilingualism*. 3(4): 309–332.
- Bakker, Peter. 2003. Mixed languages as autonomous systems. In Yaron Matras – Peter Bakker (eds.) *The Mixed Language Debate: theoretical and empirical advances*. Berlin, Mouton de Gruyter, 107–150.

¹⁷ Ugyanakkor párhuzam vonható a tipológiai és szociolingvisztikai háttérüket tekintve hasonló nyelvi kontaktushelyzetekben (karjalai-orosz, és kildin számi-orosz) jelentkező igei kódváltástípusok és az erza alakok között.

¹⁸ McConvell–Meakins (2005: 9) idézi Bakkert (2003: 129): „'mixed languages' do not arise from code-switching” (saját fordítás: a 'kevert nyelvek' nem jönnek létre kódváltás eredményeképpen).

- Gumperz, John. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hallap, Valmen. 1960. Mordva–vene segakeelsusest. *Keel ja kirjandus*. **111**: 220–223.
- Juhász Jenő. 1929. A moksamordvin–orosz nyelvkeveredés. *Nyelvtudományi Közlemények*. **XLVII**(2): 296–300.
- Kovács, Magdolna. 2001. *Code-switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian*. Åbo, Åbo Akademi University Press.
- McConvell P. – Meakins, F. 2005. Gurindji Kriol: A mixed language emerges from code-switching. *Australian Journal of Linguistics*. **25**(1): 9–30.
- Muysken, Pieter. 2000. *Bilingual Speech: A Typology of Code-mixing*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Muysken, Pieter. 2007. Mixed codes. In Peter Auer – Li Wei (eds.) *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. Berlin/New York, Mouton de Gruyter, 315–340.
- Myers-Scotton, Carol. 1993. *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford, Clarendon.
- Myers-Scotton, Carol. 1998. A way to dusty death: the matrix language turnover hypothesis. In L. Grenoble – L. Whaley (eds.) *Endangered Languages: Language Loss and Community Response*. Cambridge, Cambridge University Press, 289–316.
- Myers-Scotton, Carol. 2002. *Contact Linguistics*. Oxford, Oxford University Press.
- Myers-Scotton, Carol. 2005. *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Malden (MA), Blackwell.
- Myers-Scotton, Carol – Jake, Janice L. 2001. Explaining Aspects of Code-Switching and Their Implications. In Janet L. Nicol (ed.) *One Mind, Two Language. Bilingual Processing*. Explaining Linguistics 2. Malden (MA), Blackwell, 84–116.
- Pineda, David. 2009. Переключение кодов или «смешанный лект»? *Полярный вестник*. **12**: 26–42.
- Pöyli, Raija. 1996. *Venäläistyvä aunuksenkarjala: kielenukkoiset ja -sisäiset indikaattorit kielenvaihtotilanteessa*. [Doktori disszertáció], Joensuu, Joensuun yliopisto.
- Sarhimaa, Anneli. 1999. *Syntactic Transfer, Contact-Induced Change, and the Evolution of Mixed Codes: Focus on Karelian–Russian Language Alternation*. [Doktori disszertáció], Helsinki, Finnish Literature Society.

- Szabó Edina. 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Toribio, A. 2004. Convergence as an optimization strategy in bilingual speech: Evidence from code-switching. *Bilingualism: Language and Cognition* 7(2): 165–173.
- Wichmann, Søren – Wohlgemuth, Jan. 2005. *Loan verbs in a typological perspective*. [http://loanverb.linguist.de/Wichmann_Wohlgemuth_verb-borrowing-typology.pdf] (Az utolsó megtekintés: 2012. február 10.)
- Zabrodszkaja, Anasztaszija. 2009. *Russian-Estonian Language Contacts: Grammatical Aspects of Language Use and Change*. [Doktori disszertáció], Tallinn, Tallinna Ülikool.